

התעשייה

1. קווי ההתפתחות העיקריים

הייצור התעשייתי גדל ב־1963 בשיעור דומה לממוצע השנים האחרונות, אך גבוה במקצת מאשר ב־1962. הגידול הריאלי של התפוקה הגיע ל־14.6 אחוזים. העלייה היתה מתונה יותר בתחילת השנה וגברה בהרבה סמוך לסוף השנה. ערך התפוקה התעשייתית הגיע ל־5,010 מיליון ל"י במחירי 1962 לעומת 4,371 מיליון ל"י ב־1962. עיקר ההתרחבות היא פרי הגידול במלאי גורמי הייצור שעמד לרשות התעשייה. אך חלק לא מבוטל ממנה נבע מעליית הפריזון. בעוד שמספר המועסקים גדל ב־8.5 אחוזים ומלאי ההון — ב־11.0 אחוזים, גדלה התפוקה הריאלית, כאמור, ב־14.6 אחוזים. מחירי התעשייה בשוק המקומי עלו בממוצע ב־5.0 אחוזים. התפוקה הגולמית במחירים שוטפים הסתכמה ב־1963 ב־5,210 מיליון ל"י.

העלייה ברמת המחירים הממוצעת ב־1963 היא תוצאה של עליות המחירים שחלו במחצית השנייה של 1962 יותר מאשר של עליות במשך השנה עצמה. כב־1962 כן גם ב־1963, חלה עלייה רבה בביקוש, ונוצר לחץ ניכר לעליית מחירי המוצרים. אולם לחץ זה נבלם במידה רבה על ידי מערכת אמצעים, שהופעלו על ידי הממשלה, שעיקרם אמצעי לחץ, וביניהם איום כיבוא מתחרה. אמצעים אלה הם למעשה בבחינת פיקוח על המחירים¹, שאינם מלווה בצמצום הביקוש המקומי או בהגדלת ההיצע מיבוא.

מדיניות ריסון המחירים פעלה, איפוא, להרחבת כוח הקנייה הריאלי. יתר על כן, ריסון המחירים התגשם בעיקר לגבי מוצרי התעשייה, ואילו מחירי הענפים האחרים המשיכו לעלות. כתוצאה מכך גבר הביקוש המקומי למוצרי תעשייה, ובחלק ניכר מענפי המשנה התבטא הדבר בהאטה ביצוא.

עיקר לחץ הביקוש המוגבר מצא, איפוא, את ביטויו לא בעליית מחירים, אלא בירידה בשיעור המלאי ובהיקף היצוא בענפים שהשוק המקומי מהווה בהם גורם ניכר. לקראת סוף השנה גברה ירידה זו על אף ההאצה בקצב הייצור. עם זאת גדל היצוא התעשייתי של מספר מוצרים, הודות להבשלת השקעות קודמות בענפים, שתפוקתם מיועדת בעיקר ליצוא.

ההיצע התעשייתי גדל כתוצאה מהבשלת השקעות. כן מצויות עדיין במרבית ענפי התעשייה עתודות ניכרות של הון בלתי מנוצל. גורם זה כשלעצמו עשוי לאפשר הרחבה נוספת של היקף הייצור ללא עלייה ברמת ההוצאות. יתר על כן, מצויים ענפים שבהם ניתן לצפות לירידה ברמת ההוצאות עם העלייה בניצולת של ההון.

ההתרחבות הביקוש הכללי במשק יצרה ביקוש מוגבר לעובדים. מספר המועסקים עלה ב־8.5 אחוזים לעומת 10.4 ב־1962 ו־12.2 אחוזים ב־1961. חלה, אמנם, האטה במספר המועסקים שנדרשו

¹ במסגרת מדיניות היציבות הוקם ב־1963 מטה המחירים, שהופקד למעשה על הפיקוח על המחירים; מפעלים שהעלו מחירים הוזמנו לדיון. במקרים רבים בוטלו בעקבות פעולה זו העלאות מחיר, לאחר שהיו בחוסר תקופת־מה.

להרחבה שחלה בתפוקה התעשייתית, אולם ירד גם שיעור הגידול של כוח העבודה במשק, שכן עתודות כוח העבודה המובטל מצו ברובן עוד ב־1962. בדומה לשנים הקודמות נטלה התעשייה ב־1963 כ־40 אחוזים מתוספת העובדים במשק. השכר למועסק בתעשייה עלה ב־12 אחוזים בממוצע לעומת 1962. על אף עלייה זו שררה עדיין הרגשת מחסור בעובדים, ובניגוד לשנים הקודמות היא חלה גם על עובדים בלתי מקצועיים. תופעה זו הודגשה וודאי על ידי הקפאת השכר, שנתגשמה, כנראה, במידה רבה יותר לגבי עובדים בלתי מקצועיים ובמקומות עבודה מאורגנים. בגלל עליית הפריזון עלתה רמת ההוצאות, ללא ספק, פחות מהמתחייב מעליית השכר. רמת המחירים הממוצעת היתה גבוהה ב־5.0 אחוזים מאשר ב־1962. ניתן איפוא לשער שברווחיות התעשייה לא חל שינוי ממשי לעומת 1962 שבה גדלה הרווחיות במידה ניכרת.¹

הסבר נוסף לעובדה, שריסון המחירים לא היה מלווה בהאטת גידול הייצור התעשייתי ובצמצום הביקוש לעובדים, ניתן לראות בציפיות להמשך עליית המחירים מתוך הנחה שציפיות המחירים היא תופעה ארעית. ציפיות אלה השפיעו, ללא ספק, על התנהגות היצרנים, והביאו להרחבת הייצור גם באותם ענפים בהם עלו הוצאות הייצור ליחידת תפוקה ללא פיצוי מקביל במחירים.

עליית המחירים בשוק המוצרים נבלמה איפוא, אולם תוצאה זו הושגה באמצעים שפעולתם לא צמצמה את הביקוש עצמו. עם נסיונה של מערכת הייצור להיענות להתרחבות הביקוש על ידי הרחבת הייצור גבר לחץ הביקוש בשוק העבודה; התייקרות התשומה, הנובעת מכך, לוחצת שוב לעליית מחירי המוצרים. התפתחות זו היא תוצאה של הניסיון לבלום את רמת המחירים בתנאים של תעסוקה מלאה, מבלי שיצומצם הביקוש עצמו.

התפתחויות אלו השפיעו במישרין על היצוא התעשייתי. ערך היצוא הגיע ב־1963 ל־246.7 מיליון דולר פו"ב לעומת 203.8 מיליון דולר ב־1962 — גידול של 21.1 אחוזים. שיעור זה גדול אמנם, במקצת מאשר ב־1962, אולם עיקרו מוסבר על־ידי העלייה ביצוא היהלומים, שאינו מושפע מן המגמות בשוק המקומי. היצוא התעשייתי, פרט ליהלומים עלה ב־19.4 אחוזים — שיעור נמוך מאשר בכל אחת משלוש השנים שקדמו לפיחות. שיעור העלייה בערך המוסף היה נמוך במקצת מזה, שכן העלייה במשקל יצוא היהלומים גוררת עלייה במרכיב היבוא הממוצע ביצוא. מגמת ההאטה בגידול היצוא הוחמרה לקראת סוף השנה, והיא נמשכה ביתר שאת בחדשים הראשונים של שנת 1964.

בהתפלגות התפוקה הריאלית בין היעודים לא חל שינוי של ממש לעומת 1962. חלקה של הצריכה היה 57.0 אחוזים בשתי השנים, וחלקה של ההשקעה 19.0 אחוזים לעומת 19.4 אחוזים ב־1962. היצוא הגיע ל־22.9 אחוזים לעומת 21.9 אחוזים. התפלגות התפוקה בשנתיים האחרונות יש בה שוני בולט לעומת השנים 1958 עד 1961, שבהן היה משקל היצוא בתפוקה גדול בהרבה. היציבות בחלקו היחסי של היצוא השנה על אף הביקוש המוגבר מקורה בהרחבה שחלה, כאמור, במספר ענפים, שתפוקתם מיועדת ברובה ליצוא. הרחבה זו נובעת מהבשלת השקעות בענפים אלה. אולם, לקראת סוף השנה הסתמנה האטה בקצב הגידול של היצוא. ובחודשים הראשונים של 1964 חלה אף ירידה מוחלטת ביצוא התעשייתי.

שינויים ניכרים חלו בהתפלגות התפוקה הריאלית בתוך ענפי המשנה בין השימושים הסופיים (ראה לוח י"ב-1). דבר זה בולט במיוחד בענפים, שמשקלם ביצוא התעשייתי היה בשנים הקודמות מן הגבוהים, ושהשוק המקומי מהווה בהם גורם ניכר. אמנם, במרבית הענפים הללו עלתה התפוקה בשיעור ניכר, אך שיעור הגידול הריאלי של המכירות לשוק המקומי היה גבוה יותר, וחלקו היחסי של היצוא ירד. יתר על כן, בענפים לא מעטים נטל הביקוש המקומי אף חלק גדול יותר מן הגידול המוחלט בתפוקה, ובהיקף היצוא של ענפים אלו חלה ירידה מוחלטת. כדוגמא לכך יכולים לשמש

¹ לפי מאזני חברות גדולות בתעשייה שנתקבלו בבנק ישראל.

לוח י"ב-1

התפלגות התפוקה הגולמית בתעשייה, בין השימושים המקומיים הסופיים לבין היצוא, 1962 ו-1963

הענף	התפלגות התפוקה						התפלגות תוספת התפוקה		
	1962			1963			1963		
	השימושים המקומיים	היצוא	סך הכל	השימושים המקומיים	היצוא	סך הכל	השימושים המקומיים	היצוא	סך הכל
מכרות ומחצבים	63.3	36.7	100.0	54.8	45.2	100.0	13.1	86.9	100.0
בשר, דגים ומוצרי שמן וחלב	98.4	1.6	100.0	98.4	1.6	100.0	99.1	0.9	100.0
מזון אחר	87.7	12.3	100.0	86.9	13.1	100.0	30.2	69.8	100.0
טכסטיל	67.2	32.8	100.0	66.7	33.3	100.0	62.9	37.1	100.0
הלבשה	85.8	14.2	100.0	88.4	11.6	100.0	118.1	-18.1	100.0
עץ ונגרות	87.5	12.5	100.0	87.1	12.9	100.0	84.9	15.1	100.0
נייר והוצאה לאור	79.4	20.6	100.0	78.6	21.4	100.0	71.2	28.8	100.0
עור והנעלה	95.8	4.2	100.0	96.7	3.3	100.0	105.8	-5.8	100.0
גומי ופלסטיקה	80.5	19.5	100.0	75.3	24.7	100.0	47.1	52.9	100.0
צמיגים	24.1	75.9	100.0	28.6	71.4	100.0	18.6	-118.6	-100.0
כימיקלים	75.9	24.1	100.0	75.4	24.6	100.0	67.5	32.5	100.0
זיקוק דלק	78.6	21.4	100.0	72.3	27.7	100.0	35.6	64.4	100.0
זכוכית וקרמיקה	93.2	6.8	100.0	91.5	8.5	100.0	58.4	41.6	100.0
מלט	85.2	14.8	100.0	90.2	9.8	100.0	140.1	-40.1	100.0
יהלומים	1.1	98.9	100.0	1.0	99.0	100.0	0.1	99.9	100.0
מתכת בסיסית	85.3	14.7	100.0	83.4	16.6	100.0	52.2	47.8	100.0
מוצרי מתכת	83.9	16.1	100.0	79.6	20.4	100.0	49.6	50.4	100.0
מכוונות וציוד חשמלי	90.2	9.8	100.0	90.4	9.6	100.0	92.8	7.2	100.0
ציוד ומכשירים לבית	87.5	12.5	100.0	91.3	8.7	100.0	122.9	-22.9	100.0
כלי הובלה	85.2	14.8	100.0	87.1	12.9	100.0	105.5	-5.5	100.0
סך הכל	78.1	21.9	100.0	77.1	22.9	100.0	67.2	32.8	100.0

ענפי הלבידים, הצמיגים והמלט. לעומת זאת, בענפים, שעיקר תפוקתם מיועדת ליצוא, לא ירד חלקו של היצוא. אולם אלה הן מגמות הטווח הקצר. בטווח הארוך סופה של עליית הביקוש בתנאים של תעסוקה מלאה, וניצול גובר של עתודות הפריז, להביא, לביקוש מוגבר לעובדים ולעליית השכר, ועל-ידי כך – לפגיעה בכושר ההתחרות של היצוא. התרחבות הביקוש המקומי עשויה אפוא להיות במרוצת הזמן איום על היצוא כולו, אם על ידי תחרות במוצרים הסופיים ואם על ידי תחרות על גורמי הייצור.

ניתן להניח שלפחות בחלק מן הענפים הביא הפיחות לעלייה בשער האפקטיבי ליצוא, אולם העלייה בשער האפקטיבי של היבוא היתה רבה יותר. ביטול ההגנה האדמיניסטרטיבית על היבוא במסגרת הליברליזציה העניק ליבוא שער גבוה, שיש בו עדיין מידה רבה של הגנה על הייצור המקומי, בעוד שליצוא מוענק, כידוע, השער הרשמי בלבד. כתוצאה מכך עולה הכדאיות היחסית של הייצור לשוק המקומי.

אינדיקטורים שונים מלמדים שפעילות ההשקעות בתעשייה נמשכה בהיקף דומה לזה שבעבר. ההשקעה הגולמית גדלה ב-12.3 אחוזים ומלאי ההון הגולמי – ב-11.0 אחוזים. מלאי ההון למועסק עלה, אפוא, ב-2.3 אחוזים.

מבחינת היקפה והרכבה נעשתה התרחבות ההשקעות במקביל להתרחבות הביקוש המקומי. תוספת ההון משקפת אפוא התרחבות כללית שהקיפה את רוב ענפי המשק ורוב המפעלים הבודדים בתוך כל ענף. ראוי לציין שההשקעות היו בעיקרן בהרחבת קווי ייצור קיימים.

יחד עם זאת, לא היה בהתרחבות ההשקעות כדי להקל על המחסור ההולך וגובר בכוח אדם. השקעות נרחבות בצידוד המחליף עבודה אין בהן בהכרח משום פיתרון לבעיה זו בטווח הקרוב. החלפת עובדים במכונות ניתנת לביצוע ברוב הענפים רק על ידי מעבר לשיטות ייצור חדשות, המצריכות לעתים קרובות הרחבה רבה של כושר הייצור, הכרוכה לעיתים בירידה בניצולת ההון. העלייה בהוצאות הייצור העשויה להתלוות לכך, עלולה להיות גדולה מן החיסכון הנובע מהחלפת העובדים בצידוד. תהליך המיכון והמעבר לשיטות ייצור עתירות הון מואט עוד יותר נוכח תנאי הפיצול השוררים ברוב המכריע של ענפי המשנה בתעשייה. משום כך מורגשת ביתר שאת חומרת המחסור בכוח האדם.

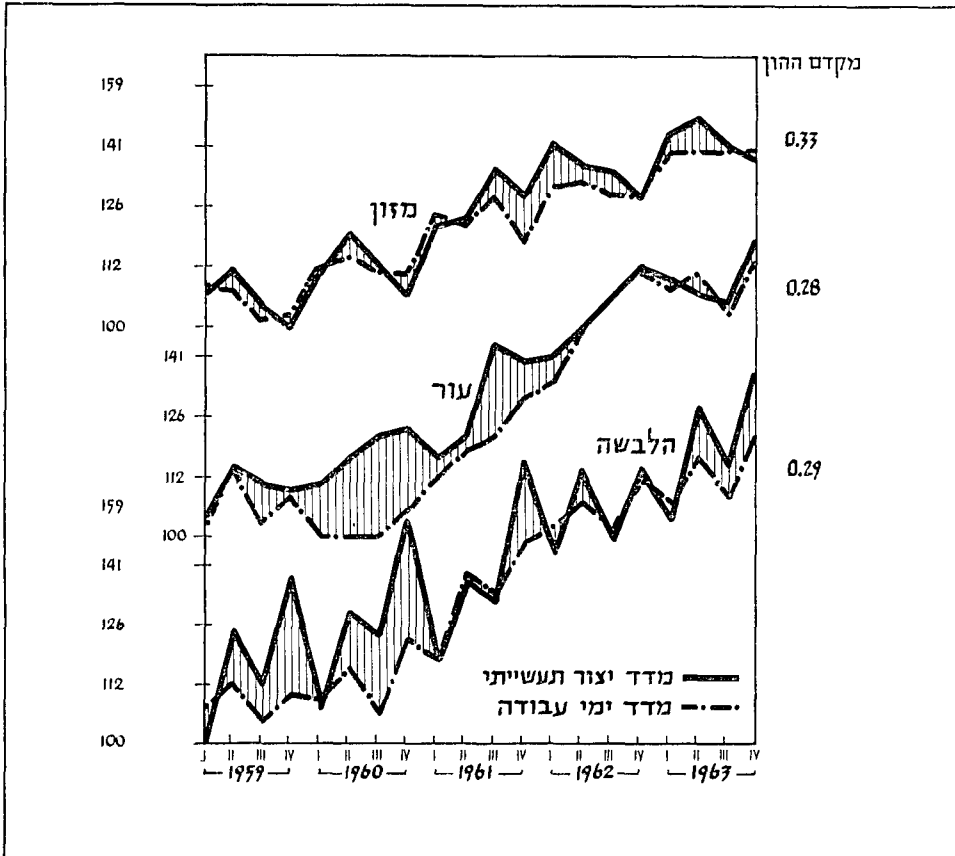
2. התפתחות התפוקה

בדומה לשנים הקודמות הקיפה התרחבות הייצור גם ב-1963 את רובם המכריע של ענפי התעשייה. שיעורי הגידול של מרבית הענפים היו קרובים לממוצע, אולם עם זאת ניכרים סימנים לתמורה בהרכבה הענפי של התפוקה. במרבית מוצרי המזון, ההנעלה וההלבשה נמוכים שיעורי הגידול מן הממוצע זה שנים אחדות. מאידך, גבוהים מן הממוצע שיעורי הגידול של ענפי העץ והנגרות, הגומי והפלסטיקה, הזכוכית, הקרמיקה והמלט, מוצרי המתכת, המכונות והציוד החשמלי והיהלומים.

הירידה במשקל ענפי המזון וההלבשה והגידול המהיר בענף הציוד והמכונות לבית משקפים ללא ספק את התמורה שחלה בצריכה עם עליית רמת ההכנסה. מאידך, שיעורי הגידול הגבוהים מן הממוצע בשאר הענפים מוסברים רק בחלקם על-ידי עלייה ברמת ההכנסה; בחלקם הם תוצאה של הרחבת פעילות ההשקעות בכלל וההשקעות בבנייה בפרט. שילובם של שני גורמים אלה מסביר את ההתרחבות המהירה בענף העץ והנגרות, הכולל נגרות בניין ונגרות רהיטים, ובענף המכונות והציוד החשמלי, המייצר מוצרי צריכה בני-קיימא, מצד אחד, ומכונות וציוד התקנה חשמלית, מצד שני. ההתרחבות בענפי הקרמיקה, הזכוכית והמלט, ובמוצרי המתכת המבניים נעוצה בעיקר בהרחבת ההשקעה במשק.

השינויים בתפוקה ובתשומות העבודה בענפי העור, המזון וההלכה, 1959 עד 1963

(1958 = 100)

כיוף חצי לונריתמי.

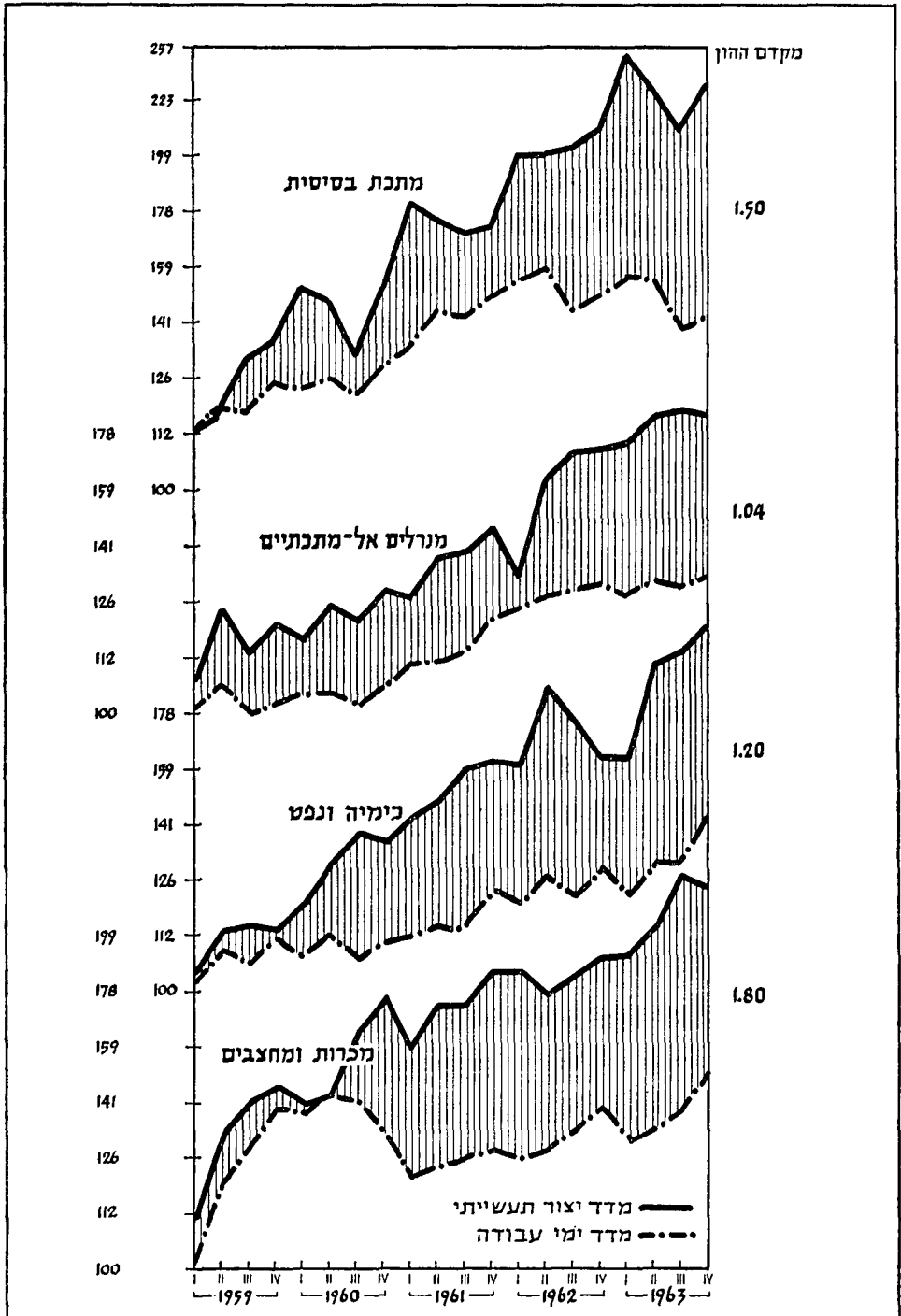
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מקדם ההון — פ"י מ. ברונר, "קשרי גומלין, שימוש במקורות ותמורות כפיתוח המשק הישראלי", בנק ישראל, 1962.

חלק מכריע בהרחבת ההשקעה במשק יש להשקעה במבנים — וענף הבנייה נזקק בעיקר לייצור המקומי, הן לצורכי תשומות החומרים והן לצורכי הציוד; יתר על כן, הזדקקות זו הולכת וגדלה. המיכון המוגבר בבנייה מסביר חלק ניכר מהגידול הרב בהיקף הייצור בענף המכונות. ביתר ענפי המשק בא עיקר הציוד הבסיסי מן היבוא. יחד עם זאת עלה היקפן של ההשקעות בציוד עזר, הנרכש לרוב בשוק המקומי. התפתחות זו קשורה בתהליכי הייעול, שגברו בייחוד בשנים האחרונות נוכח התנאים השוררים בשוק העבודה. עיקר השינויים בהרכב הייצור נעוצים, איפוא, בביקוש המקומי.

התפוקה למועסק גדלה במשך 1963 ב-5 אחוזים. שיעור זה, העולה בהרבה על הגידול במשך 1962, מצביע בבירור על המשך מגמת העלייה בפריון, ומשקף, כנראה, את הגברת תהליך המיכון בתעשייה. אולם מהימנות הנתונים קטנה מכדי שאפשר יהיה להאחז בשינויים קטנים בשיעורי הגידול. ראוי לזכור גם שהתנודות משנה לשנה מושפעות במידה רבה על-ידי גורמים מקריים. עליית הפריון שונה במידה ניכרת מענף לענף. בכמה ענפים היא עומדת על 2 עד 3 אחוזים,

השינויים בתפוקה ובתשומת העבודה בענפי המחצבים, הכימיה, המתכת הבסיסית והמינרלים, 1959 עד 1963

(1958 = 100)

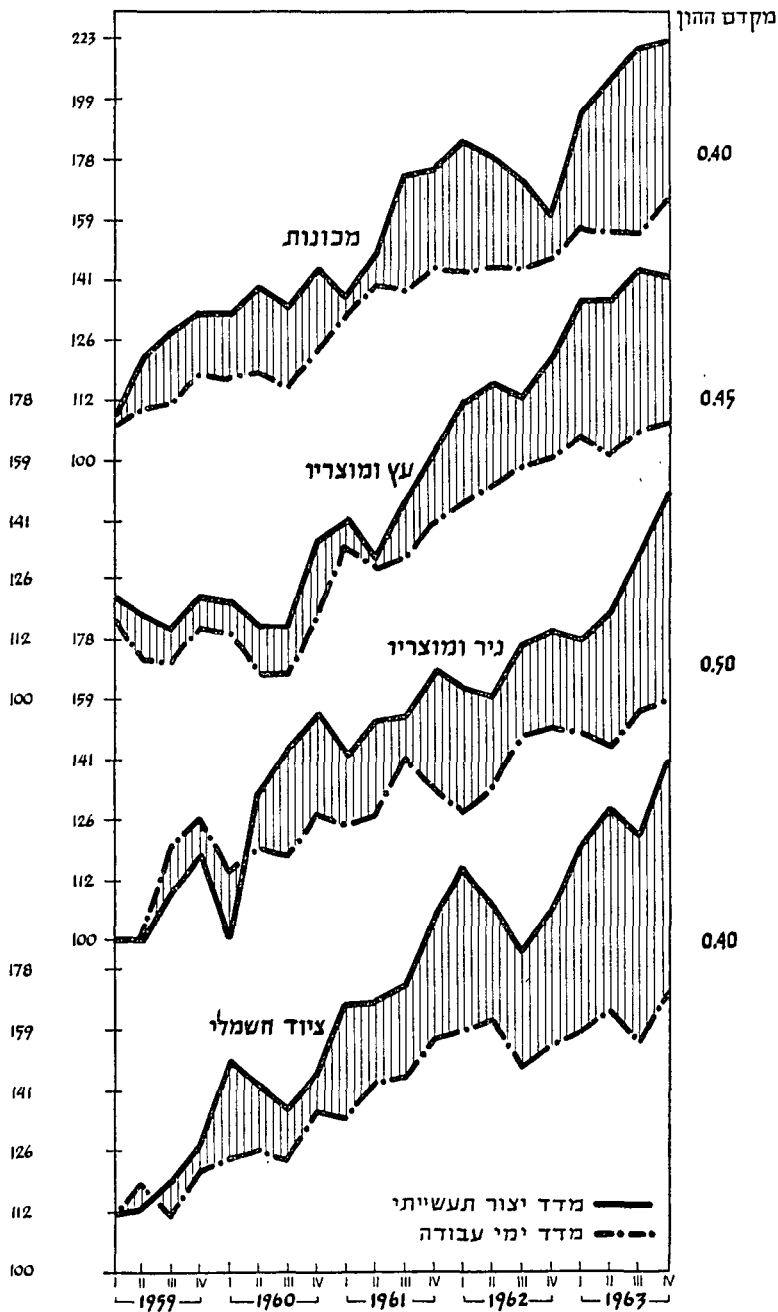

כיוול חצי לונריתמי.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

השינויים בתפוקה ובתשומת העבודה בענפי המכונות, העץ, הניר והציוד החשמלי,

1963 עד 1959

(1958 = 100)

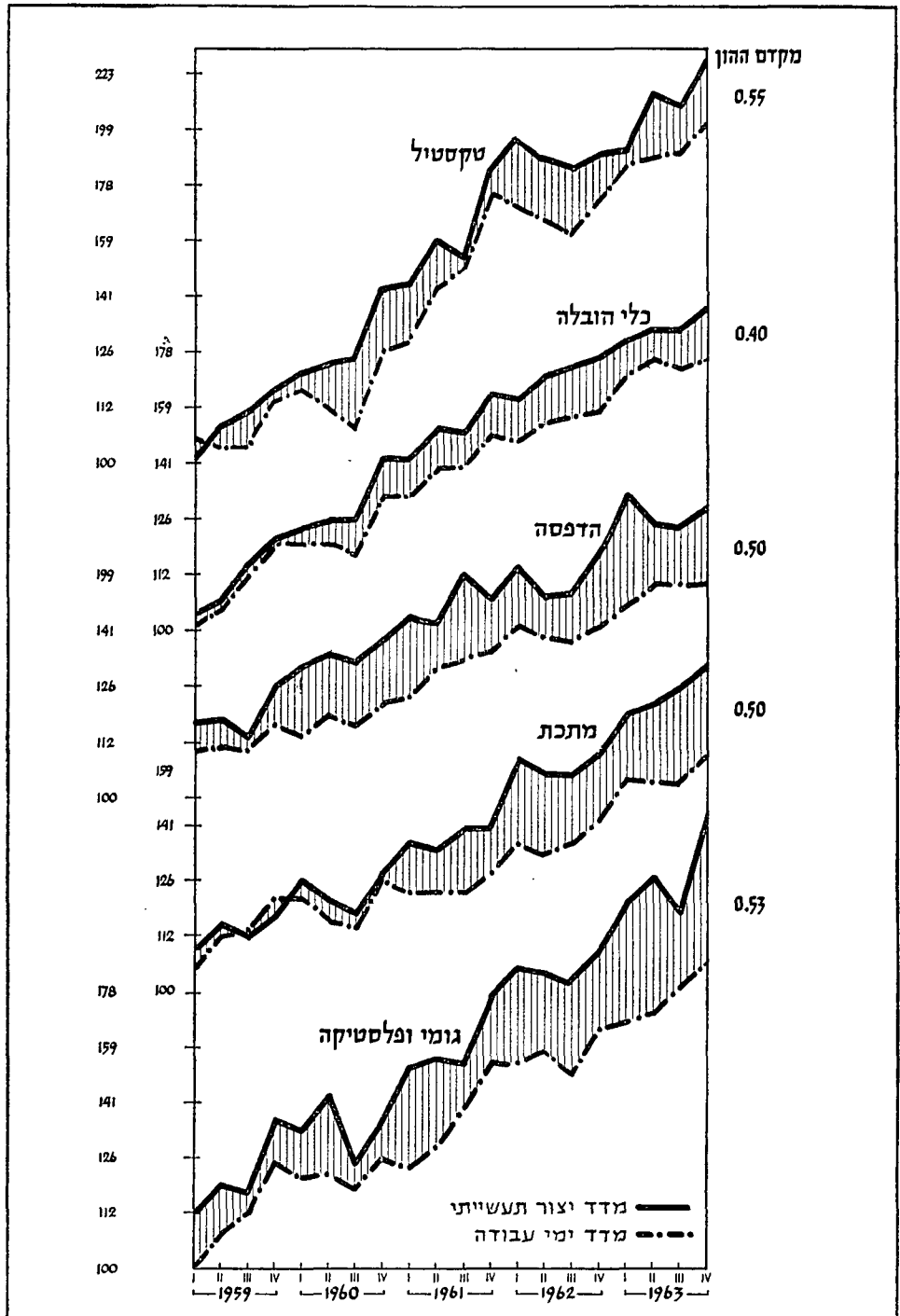

כיל חצי לוגריתמי.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

השינויים בתפוקה ובתשומת העבודה בענפי הטקסטיל, כלי ההובלה, ההדפסה, מוצרי המתכת, הגומי והפלסטיקה, 1959 עד 1963

(1958 = 100)

כיוול חצי לונריהמו.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התפוקה הגולמית בתעשייה, לפי הענף, 1963

מחירים שוטפים				
אחוז העלייה או הירידה (-) הריאלית לעומת השנה הקודמת			התפוקה ב"ב 1963 (מיליוני ל"י)	
1963	1962	הממוצע השנתי 1959 עד 1961		
17.6	-5.3	34.5	98,123	מכרות ומחצבים
12.7	13.4	13.9	324,414	בשר, דגים ומוצרי חלב
3.1	16.5	13.0	684,526	מזון אחר
18.6	14.9	16.4	523,130	טכסטיל
8.7	9.0	8.3	371,109	הלבשה
20.3	19.2	8.8	416,753	עץ ונגרות
14.2	11.8	10.8	267,365	ניר הדפסה והוצאה לאור
6.2	3.8	2.2	140,457	עור והנעלה
15.2	23.7	22.6	150,351	מוצרי גומי ופולסטיקה
11.9	12.5	15.1	326,458	כימיקאליים
26.1	30.7	9.3	196,550	זיקוק דלק
15.4	14.3	11.8	258,340	זכוכית קרמיקה ומלט
24.7	28.7	26.7	318,688	יהלומים
14.3	7.2	34.1	157,866	מתכת בסיסית
15.9	5.5	15.6	339,240	מוצרי מתכת
20.3	13.6	21.7	203,026	מכונות וציוד חשמלי
20.6	8.7	25.9	122,394	ציוד ומכשירים לבית
10.9	21.6	16.1	250,259	ייצור כלי הובלה
6.3	1.2	10.4	61,197	שונות
14.6	14.0	14.6	5,210,246	סך הכל

ואילו באחרים היא גבוהה בהרבה מן הממוצע. עליות הפיריון הגדולות מתרכזות בענפים כענף הכימיה, שבהם מתרכזים החידושים הטכנולוגיים בשנים האחרונות ומשקלם בארצות התעשייה המפותחות הוא בעלייה. אחד מסימני ההיכר של ענפים אלה היא תשומת ההון הגבוהה ליחידת התפוקה¹, שכן ניצול של טכנולוגיות מתקדמות מחייב השקעות בקנה מידה נרחב.

מאידך, בענפים, כגון ההלבשה, המזון וההנעלה, היתה עליית הפיריון קטנה בהרבה. אלה הם ענפים, שמשקלם בייצור התעשייתי בארצות המפותחות הולך ופוחת; החידושים הטכנולוגיים בהם מועטים, והוא הדין בעתירות ההון¹.

ניתן איפוא לשער, שעיקר העלייה בתפוקה למועסק מקורה בחידושים הטכנולוגיים. תרומת המאמץ האנושי וההכשרה המקצועית גדלה, וודאי, אף היא במרוצת הזמן, אך היקפה מוגבל ומגיע לידי מיצוי תוך שנים ספורות.

הן מצד השינויים במחירי התשומות והן מצד התהליכים בתחום הפיריון ניכרת איפוא פגיעותם הרבה יותר של הענפים עתירי העבודה. העלייה במחירי התשומה מהווה בהם סכנה חמורה יותר, שכן אפשרויות עליית הפיריון קטנות בהם יותר, כפי שמלמד הנסיון. בנסיבות אלה אין לצפות שעליית הפיריון תקזן את עליית השכר.

לוח י"ב³

התפלגות מלאי החוץ, לפי ענפים, ב־1958 לעומת התפלגות ההשקעה ב־1962 ו־1963

(אחוזים)

הענף	מלאי החוץ		ההשקעה
	1958	1962	1963
מכרות ומחצבים	5.3	36.1	25.3
מזון	13.5	15.4	12.2
טכסטיל והלבשה	14.1	16.8	17.0
עץ ומוצרי	5.9	2.9	1.9
ניר, הדפסה, והוצאה לאור	5.2	1.8	2.4
עור והנעלה	2.1	0.1	—
גומי ופלסטיקה	2.6	1.7	2.6
כימיה וזיקוק דלק	19.9	8.0	14.8
מינרליים אל מתכתיים	10.4	2.3	9.2
יהלומים	0.7	0.1	—
מתכת בסיסית	5.5	1.2	1.5
מוצרי מתכת	6.7	0.7	2.5
מכונות ומוצרי חשמל	4.8	2.3	4.3
כלי הובלה	3.3	10.6	5.3
סך הכל	100.0	100.0	100.0

ה מקור: השכחה המרכזית לסטטיסטיקה וכלכלה ישראל.

¹ ראה דיאגרמות י"ב¹, י"ב², י"ב³ וי"ב⁴.

3. ההשקעות

בהשקעות בתעשייה לא חל שינוי רב לעומת 1962 הן בהיקפן והן בהרכבן. מלאי ההון הריאלי המשיך לעלות בשיעור הניכר של 11 אחוזים למרות העלייה החדה במחירו היחסי של הציוד עם הפיתוח. אין ספק שמשתקפת בכך השפעת הביקוש המקומי המוגבר והמשך המחסור בכוח אדם. ההשקעה הכוללת בתעשייה הסתכמה ב־400 מיליון ל"י, מזה 17 אחוזים בענף הטכסטיל, 25 אחוזים במחצבים, 12 אחוזים בענף המזון, 6 אחוזים בענף המתכת ו־40 אחוזים ביתר הענפים. אין בהרכב זה שינוי רב לעומת השנים האחרונות. הרמה הגבוהה של ההשקעה בענף הטכסטיל נמשכת מאז 1958. ההשקעה במחצבים הגיעה לראשונה לממדים דומים ב־1962, ובענף הכימיה — עם הקמת המפעלים הפטרוכימיים בשנת 1963. חלקם של שאר הענפים קטן בהרבה (ראה לוח י"ב-3).

גיאות הביקוש המקומי בשנים האחרונות יוצרת בעיה חמורה. אף שגיאות זו היא תופעת ארעית, יש לה השפעה רבה על ההרכב הענפי של ההשקעה. בשנים אלה הגיעה ההשקעה לממדים גדולים, ומלאי ההון גדל ב־10 עד 13 אחוזים לשנה; בשל קצב זה עשויה השפעת ההשקעה על מבנה מלאי ההון כולו להיות מכרעת. עיקר החומרה היא בעידוד היתר לו זוכים ענפים שתוצרתם מיועדת בראש ובראשונה לשוק המקומי. לעיתים קרובות אלה הם דווקא ענפים הנהנים מהגנה טבעית רבה במיוחד, ומוצריהם אינם מתאימים ליצוא. בין אלה בולטים בייחוד הענפים הקשורים בתהליכי ההשקעה במישרין, היינו הענפים שמוצריהם מהווים תשומה לענף הבנייה. שיעורי הגידול במלאי ההון שלהם הם מן הגבוהים ביותר. אין ספק, איפוא, שמבנה ענפי זה הושפע במידה רבה מתנאי הביקוש השוררים במשק.

הגיאות הארעית ביסודה מביאה איפוא להתהוות מבנה מלאי הון, שבו זעום חלקם של הענפים המסוגלים לעבור ליצוא עם הצטמצמות השוק המקומי לתוצרתם. בד בבד עם זאת ניכר היקפם של ענפים, שמלאי ההון שלהם עשוי להתגלות כעודף בחלקו במרוצת הזמן. יש לזכור כי אורך החיים של ההשקעות כרוך בקשיחות רבה במבנה מערכת הייצור למשך זמן ניכר. המימון הממשלתי היווה כ־40 אחוזים ממקורות המימון של ההשקעות בתעשייה. משקלו אינו אחיד בענפים השונים, והוא הדין בשאר התמריצים הכספיים שהופעלו על־ידי הממשלה. יותר מאשר בעבר משתקפים בכך הבדלים בין אזורים שונים, הנעוצים במגמותיה של מדיניות פיזור האוכלוסין.

הפעלת מדיניות האיכלוס — שתכליתה להביא לידי פיזור אוכלוסין השונה מפזורה הנוכחית של הפעילות הכלכלית — היתה מלווה בהכרח בהתהוות מוקדי אבטלה אזוריים, מחד, ובהדגשת המחסור בעובדים בריכוזי הישוב הוותיק, מאידך. האבטלה שהיתה תופעת לוואי של מדיניות הפיזור הביאה למתן עדיפות להשקעה באזורי הפיתוח על־יסוד שיקולים הנוגעים למצב התעסוקה בתחומי כל איזור. המבנה הענפי עצמו נקבע, כאמור, במידה רבה על־ידי תנאי הביקוש השוררים במשק, כשפעולתם מואצת או נבלמת בהתאם לדרישת ההליכה לאיזור פיתוח.

בנסיבות אלו מן הדין לנקוט במדיניות, שתכליתה למנוע תנאי ביקוש ארעיים מלעודד התהוות מבנה מלאי הון, הנוגד את צורכי המשק בטווח הארוך. הדבר מחייב אמצעי עידוד סלקטיביים, כשמטרות מדיניות פיזור האוכלוסין משמשות רק אמת־מידה משנית לעידוד השקעות בתוך כל ענף שהרחבתו רצויה.

במרוצת השנה הנסקרת הוקמו כ־40 מפעלים חדשים הפזורים על פני כ־30 ישובים המוגדרים כאיזור פיתוח. כמחצית המימון הממשלתי הוענקה למפעלים המצויים באיזורים אלה.

גורם נוסף, שהיווה אף הוא אמת־מידה חשובה, הוא השיקול של הגברת התחרות בענף עם ריבוי מספר המפעלים בו. היתה ציפיה להוות המחירים כתוצאה מן ההתחרות. אולם בתנאי הפיצול ועודף כושר־הייצור, השוררים ברוב ענפי התעשייה, התוצאה במקרים רבים היא הגדלת

עודף כושר-הייצור. הניצולת החלקית של כושר-הייצור מביאה לעלייה ברמת ההוצאות. ירידת הניצולת עם ריבוי מספר המפעלים עשויה, איפוא, לבטל את מלוא ההוזלה לה ציפו עם הגברת ההתחרות. בתנאים אלה אין כל טעם בעידוד המפעל הנוסף, אלא אם כן אמור הדבר בענף נחשל ובמפעל המסוגל להפעיל שיטת ייצור יעילה יותר ובניצולת שיהיה בה כדי להביא לירידה של ממש במחיר המוצר בשוק¹. אולם בחלק ניכר מן ההשקעות בהקמת מפעלים נוספים אין סימנים לייתוד כלשהו, בין שהדבר אמור בטיב המוצר ובין שמדובר בטיבם של גורמי-הייצור העומדים לרשות המפעל הנוסף.

לוח י"ב-4

היצוא התעשייתי פו"ב, 1963

(אלפי דולרים, במחירים שוטפים)

אחוז העלייה או הירידה (-)				הענף
לעומת השנה הקודמת		ממוצע עד 1958 1961	1963	
1963	1962			
110.5	86.3	—	7,855	זיקוק דלק
102.7	-27.2	42.9	1,980	גומי ופלסטיקה
54.6	24.0	128.1	18,718	מוצרי מתכת
37.5	-9.3	40.2	11,424	מכרות ומחצבים
32.1	-1.8	28.2	3,160	זכוכית וקרמיקה
29.7	21.4	16.5	18,149	מזון אחר
24.1	62.5	52.1	3,496	מתכת בסיסית וצינורות
23.4	29.9	23.9	104,141	יהלומים
15.8	-2.5	60.4	14,618	כימיקלים
15.5	2.2	32.6	5,101	נייר הדפסה והוצאה לאור
15.3	25.1	48.4	23,684	טכסטיל, פרט להלבשה
6.8	24.1	13.7	6,049	עץ בסיסי ולבידים
3.5	-18.6	26.0	4,876	ציוד ומכשירי בית
-1.4	52.5	55.2	1,976	מכונות וציוד חשמלי
-1.4	-51.0	18.3	357	בשר, דגים, שמן וחלב
-8.5	95.6	-2.3	583	עור ומוצריו והנעלה
-11.0	17.8	13.8	8,788	צמיגים
-12.0	8.0	39.6	8,449	הלבשה
-31.7	60.3	-8.1	1,879	ייצור ותיקון של כלי הובלה
-33.3	-8.7	18.0	1,234	מלט
*151.5	*500.0	*312.7	232	נגרות רהיטים ובניין
21.1	19.6	28.4	246,749	סך הכל

* שיעורי נידול על בסיס ומוד, ולכן נטולי משמעות.

¹ ואף זו אינה תוצאה הכרחית — לעתים קרובות שוררת בשוק רמת המחירים הנקבעת עליידי המפעלים היעילים פחות, כשהיעילים מהם נהנים מרווח גבוה יותר. יתר על כן, עודף כושר-הייצור הוא אחד הגורמים העיקריים הדוחף להתארגנות בקרסל.

4. היצוא

ערך היצוא התעשייתי, לרבות יהלומים, בשנת 1963 היה 246.7 מיליון דולר פו"ב לעומת 203.8 מיליון דולר פו"ב בשנת 1962. זוהי עלייה נומינלית של 21.1 אחוזים, שמקורה בגידול של 23.5 אחוזים בערך יצוא היהלומים וב-19.4 אחוזים בערך היצוא של הענפים הנותרים. שיעור הגידול בערך הכולל של היצוא היה גבוה אך במקצת מזה שהושג במרוצת השנה הקודמת, שהיתה שנת פיתוח — 21.1 אחוזים בשנת 1963 לעומת 19.6 אחוזים בשנת 1962.

שיעור הגידול ביצוא, למעט יהלומים, היה 19.4 אחוזים בשנה הנסקרת, לעומת 13.3 אחוזים בשנת 1962. שיעור זה נמוך עדיין במידה רבה משיעור הגידול שהושג בכל אחת משלוש השנים שקדמו לפיתוח. בשנת 1962 חלה האטה חמורה, כשקצב הגידול ביצוא התעשייתי, למעט יהלומים, ירד ל-13.3 אחוזים לעומת 22.2 אחוזים בשנת 1961. בשנת 1963 עלה, אמנם, קצב הגידול ביצוא ל-19.4 אחוזים, אלא שרמה זו נמוכה עדיין במידה ניכרת מזו שהושגה בתקופה שקדמה לפיתוח. מתוך לוח י"ב-5 ניתן לראות כי קצב הגידול ביצוא של ענפי התעשייה, למעט יהלומים, היה גבוה מן הגידול ביצוא היהלומים בכל אחת מן השנים בין 1959 ל-1962 ואילו ב-1962 ו-1963 — היה השיעור נמוך יחסית.

לוח י"ב-5

גידול היצוא התעשייתי, פו"ב, במחירים שוטפים, 1958 עד 1963

(אחוזים)

ממוצע שנתי		1963	1962	1961	1960	1959	היצוא התעשייתי פרט ליהלומים יצוא יהלומים סך הכל
1962	1959						
1963	עד 1961						
16.4	31.5	19.4	13.3	22.2	23.1	49.3	
26.7	23.9	23.5	29.9	15.1	20.6	36.1	
20.4	28.4	21.1	19.6	19.4	22.1	43.7	

ח מ ק ו ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התוספת הכוללת ביצוא היתה 42.9 מיליון דולר. מחצית התוספת נבעה מן הגידול בהיקף יצוא היהלומים. יצוא היהלומים גדל בשנת 1963 ב-23.5 אחוזים לעומת 29.9 אחוזים בשנה הקודמת. המיגבלה העיקרית בהרחבת יצוא היהלומים היתה בזמינותו של כוח העבודה, שכן גם הביקוש וגם מיכסת יהלומי הגלם שעמדה לרשות התעשייה איפשרו התרחבות גדולה יותר בהיקף היצוא.

הגידול המוחלט ביצוא התעשייתי, למעט יהלומים, היה 22.9 מיליון דולר לעומת 13.3 מיליון דולר בשנה הקודמת. אין ספק שיש בכך שינוי ניכר. אולם עיקר התוספת מרוכז במוצרים ספורים. עובדה זו מוסברת בממדי ההתרחבות שחלה במספר המוצרים שמשקלם גדול בסך היצוא. חלק ממוצרי יצוא אלה הם פרי השקעות שהבשילו בענפי יצוא מובהקים. מאידך, בהיקף היצוא של חלק ניכר מן הענפים חלה נסיגה מוחלטת רחבת היקף. מתוך התוספת הכוללת של 22.9 מיליון דולר, 6.1 מיליון דולר נבעו מן הגידול בסעיף "מוצרי

תוספת היצוא, פו"ב, במחירים שוטפים, של מוצרים עיקריים, 1961 עד 1963

1963			1962			1961		
אחוזים מזכירים	אלפי דולרים	המוצר	התוספת		המוצר	התוספת		המוצר
			אחוזים מזכירים	אלפי דולרים		אחוזים מזכירים	אלפי דולרים	
26.6	6,089	"מוצרי מתכת אחרים"	17.9	2,384	חוטי כותנה	8.2	2,230	מחצבים
44.6	4,123	דלק	32.5	1,947	מוצרי פרי הדר	15.7	2,042	"מוצרי מתכת אחרים"
61.9	3,960	מחצבים	43.0	1,402	צמיגים	21.8	1,650	מוצרי סריגה
74.2	2,811	מוצרי פרי הדר	52.1	1,206	לבידים	25.9	1,111	חוטי צמר
84.3	2,314	שמנים	61.0	1,189	דלק	28.8	787	הלבשה
91.9	1,744	חומים סינטיים	68.7	1,019	זהורית	31.7	785	דלק
98.5	1,514	מוצרי סריגה	75.6	913	חומים סינטיים	33.8	561	חוטי כותנה
—	22,555		—	10,060			9,166	סך הכל
100.0	22,900		100.0	13,300		100.0	27,200	סך כל העלייה ביצוא

המקור: עלון היצוא, הסיכום פהריתוף במשרד המסחר והתעשייה והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מתכת אחרים" שיצואו גדל ב-48.9 אחוזים (ראה לוח י"ב-6), 4.1 מיליון דולר נבעו מגידול ביצוא הדלק — שיעור הגידול בסעיף זה היה 110.5 אחוזים. דומה בממדיו היה הגידול במחצבים — כ-4.0 מיליון דולר. שיעור הגידול בסעיף זה היה 53.0 אחוזים ועיקרו באשלגן. צמנט נחושת ופוספטים. הענפים הבאים לפי מקומם בתוספת היצוא הם מוצרי פרי הדר — 2.8 מיליון דולר, שמנים — 2.3 מיליון דולר, חוטים סינתטיים — 1.7 מיליון דולר; ומוצרי סריגה — 1.5 מיליון דולר. הגידול המוחלט בהיקף היצוא של ששה ענפים אלה שווה בגודלו לסך הגידול המוחלט ביצוא התעשייתי. למעט יהלומים. אמנם, אין ההשענות על מוצרים מעטים מלמדת כשלעצמה על החיוב או השלילה שבתהליך זה, בתנאי שיש לצפות להמשך גידולם המואץ של ענפים אלה.

אין זו תופעה חדשה. גם בשנים קודמות רוכז עיקר התוספת ליצוא בידי חלק קטן יחסית מן הענפים. אולם תופעה זו בולטת ביתר שאת בשנה זו, גם לרגל היקפה הרב של הנסיגה המוחלטת ביצוא הענפים האחרים. השוואת מבנה ההתפלגות של תוספת היצוא בשלוש השנים האחרונות מגלה מגמה של ריכוזיות הולכת וגוברת, כשמספר המוצרים עליהם נשענת תוספת היצוא הולך ופוחת, ולעומתו עולה שכוחות הנסיגה המיחלטת בהיקף היצוא של ענפים אחרים. בעוד שבשנת 1961 היוו 7 המוצרים הראשונים רק 34 אחוזים מסך התוספת, הרי בשנת 1962 היוו 7 המוצרי הראשונים 76 אחוזים וב-1963 — 100 אחוזים מתוספת היצוא.

ההבדל בין ממדי ההתרחבות בענפים השונים מוסבר אך במיעוטו בגורמים שמקורם בתחום הביקוש בשוקי היצוא. ניכר הרבה יותר חלקם של גורמים שפעלו על ההיצע המקומי לשוקי היצוא: הבשלת ההשקעות בענפים המיועדים בעיקר ליצוא. מחד; ומאידך, ספיגת תוספת הייצור על-ידי הביקוש המקומי בענפים אחרים.

לוח י"ב-4 מציג את הענפים לפי התפלגות שיעור הגידול סביב הממוצע. סימן היכר לכל הענפים שעלו בשיעור גבוה מן הממוצע הוא השענותם על היצוא כיעד עיקרי לתפוקתם. בתפוקת ענף המכרות והמחצבים וענף היהלומים חלקו של השינוק המקומי זעום ביותר; בענף המתכת, המייצא בעיקר צינורות פלדה, ובענף המזון, שעיקר יצואו מוצרי הדר למיניהם, חלקו של השוק המקומי מגיע אך לשליש מסך התפוקה. יצוא מוצרי המתכת האחרים אינו נובע משיקולים כלכליים גרידא.

העלייה בהיקף היצוא של מחצבים נתאפשרה הודות להבשלת השקעות רחבות-היקף שהוחל בהן בשנת 1962 והן עדיין בעיצומן. הביקוש העולמי למוצרי ענף זה נמצא בהתרחבות מתמדת, ולאחרונה אף חלה עלייה קלה ברמת המחירים. אולם כושר-הייצור מגביל את הגידול ביצוא הענף. גורם זה עשוי להיות צואר בקבוק גם בהיקף היצוא של צמנט נחושת. ההתרחבות הגדולה, שחלה השנה ביצוא זה, מוסברת במידה רבה בהאטה, שחלה בשנה הקודמת בעטיים של קשיי הפקה, שהחשוב בהם היה ההתקלות בשכבות קרקע דלות בנחושת. יצוא מוצרי ההדר מותנה אף הוא בקיומם של חומרי גלם מקומיים שהיקפם מוגבל. יצוא הענף הואץ לאחרונה — בשנת 1962 עלה שיעור הגידול ל-24.4 אחוזים וב-1963 ל-28.2 אחוזים, לעומת 1.8 ו-7.2 אחוזים בשנים 1961 ו-1960, בהתאמה. ממדי גידול אלה הוגבלו בהיקף הבררה שהועמדה לרשות התעשייה. יחד עם זאת, מן ההכרח לציין כי גם ההתחרות בשוק העולמי במוצרים אלה מתמירה והולכת. שיטות ייצור חדשות, אשר הופעלו בכמה מן הארצות המתחרות בשנים האחרונות, הביאו הוולה בהוצאות הייצור. התפתחות זו מעידה על הצורך בריכוז מוגבר של הייצור במפעלים, שהיקפם יוכל לאפשר את ניצול האפשרויות הטכנולוגיות הללו. שכן שיטות חדשות אלה, המחייבות יצוא העולה בהרבה על ממדיהם של מרבית המפעלים המקומיים, הופעלו בארץ לפי שעה רק במפעל אחד.

ביצוא ענף המתכת הבסיסית, שעיקר צינורות פלדה, נמשך שיעור הגידול הגבוה בהרבה מן הממוצע מזה שנים אחדות. בשנת 1963 הואט, אמנם, שיעור הגידול ביצוא צינורות פלדה וירד ל-25.2 אחוזים לעומת 127.3 אחוזים בשנת 1962, וכן 68.9 ו-56.3 אחוזים בשנים 1961 ו-1960 בהתאמה. אולם, האטה זו מוסברת רק בירידת ההיצע בשל השבתת הייצור בתקופה בה הותקן

ציוד חדש. עיקר הגידול ביצוא זה צפוי מהתרחבות שווקים נוכחיים. אבל מן ההכרח לציין שבדומה לרוב ענפי היצוא גם יצוא הצינורות עומד לפני מחירים נתונים, המצטיינים במידה רבה של יציבות והמוכתבים על-ידי קרטל עולמי.

שיעורי הגידול בהיקף היצוא של הענפים הנותרים נמוכים מן הממוצע במידה רבה. בחלקם אלה הם ענפים שמשקלם קטן מכדי להוות גורם של ממש. היצוא נושא בהם אופי של פעילות אקראי והיקפו המוחלט זעום, מכדי שאפשר יהיה ליחס משמעות לשיעורי השינוי בו. אולם ניכר גם חלקם של ענפים, שמשקלם בכלל היצוא גבוה ושגידולם המוחלט בעבר היווה חלק ניכר מתוספת היצוא. כך למשל, חלה האטה חמורה ביצוא הלבידים וביצוא חלק מענפי המשנה של תעשיית הטכסטיל. ביצוא צמיגים ומוצרי הלבשה ובחלק מענפי המשנה של תעשיית הטכסטיל חלה תמורה בעצם כיוון ההתפתחות — נסיגה בשנת 1963 לעומת גידול מואץ בשנים קודמות.

אין סימן ברור בתחום הביקוש בשוקי היצוא, שיהא בו כדי להסביר את מלוא התמורה שחלה ביצוא ענפים אלה. ההיצע המקומי ליצוא עשוי היה להצטמצם, אם בשל עלייה ברמת ההוצאות ואם בשל עלייה מהירה בהיקפו של השוק המקומי.

הגיאיות, שציינה את השוק המקומי, היתה גבוהה במיוחד בענף העץ והלבידים ובענף הצמיגים. השוק המקומי התרחב בענפים אלה על חשבון היצוא בתנאי כושר-ייצור מוגבל למדי. במחירי הלבידים חלה, אמנם, ירידה קלה בשוק העולמי, ובפני יצוא הצמיגים נסגרו שווקים שבהם הוקמו מפעלים מקומיים. אולם ההרחבה מהירה בשוק המקומי מנעה ענף זה מן הצורך לחפש שווקים חדשים.

שונה מבחינה מסוימת היתה הפגיעה ביצוא מוצרי ההלבשה. הפיחות לא הביא לעלייה בשער האפקטיבי של היצוא בענף זה. יתר-על-כן, לחלק ניכר מענפי המשנה הוענקה בעבר תמורה שהיתה גבוהה, כנראה, מזו המוענקת היום. גורם נוסף, שפעל מצד התמורה ליצוא, הוא התחרות המוגברת מצד ארצות המשופעות בכוח עבודה זול. לחץ זה הורגש בייחוד בשוק ארצות-הברית, שאליו הופנה עיקר היצוא של הענף. בה בשעה, בשל משקלן הגבוה במיוחד של הוצאות השכר בענף זה היתה העלייה ברמת ההוצאות מהירה יותר. התפתחות זו באה לידי ביטוי בירידת היקף היצוא כבר בשנת 1962. אולם הבעיה אינה מצטמצמת לענף זה — פגיעותו היתה של הענף רק חשפה בעיה כללית יותר. ברוב הענפים התמורה מן היצוא אינה מכסה אלא את ההוצאות המשתנות בלבד. בנסיבות אלה טמון בעלייה ברמת המחירים איום מיידי על מרווח רווח צר בלאו הכי.

לוח י"ב 7

אחוז הערך המופק ביצוא, 1958 עד 1963

1963	1962	1961	1960	1959	1958	
18.9	18.7	21.3	23.7	21.4	21.1	יהלומים *
60.9	61.6	61.4	60.8	60.8	61.6	יצוא פרט ליהלומים **
43.1	44.0	46.2	46.7	45.4	44.5	סך כל היצוא התעשייתי

* לפי שיעור הערך המוסף השוטף.

** לפי מרכיבי היבוא הכוללים בשנת 1958.

הנתונים המובאים בלוח י"ב-7 מצביעים על שינויים בערך המוסף, שמקורם בשינויים בהרכב היצוא בלבד. נתונים אלה אינם כוללים שינויים טכנולוגיים ואף לא שינויים בתנאי הסחר של היצוא. אולם ניתן להניח שהם משקפים את עיקר השינוי בפועל, שכן נראה כי במרכיבי היבוא כמעט ולא חל שינוי שיש בו כדי להשפיע. אף אין סימן לשינויים חדים בתנאי הסחר. שיעור הערך המוסף עלה בהתמדה עד לשנת 1962. בשנה זו נשתנתה המגמה, ושיעור הערך המוסף ירד לעומת השנה הקודמת. בשנת 1963 חלה שוב ירידה קלה. בעיקרו של דבר, הרי זה ביטוי לשינוי שחל בחלקו היחסי של ענף היהלומים, ולירידה שחלה בשיעור הערך המוסף בענף זה. אולם תרמה לכך גם ירידת-מה שחלה בשנת 1963 בשיעור הערך המוסף ביצוא, למעט יהלומים.